

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ВІРША НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ВІРШОЗНАВСТВА

У статті порушено проблему системного підходу до визначення методологічних засад сучасного українського віршознавства, проаналізовано генезу та еволюцію віршознавчої методології, окреслено основні віхи в розвитку методологічних підходів до вивчення вірша, висунуто припущення щодо тенденцій розвитку методологічних засад сучасних досліджень.

Ключові слова: *віршознавство, методологія, формалізм, структуралізм, герменевтика.*

Віршознавство є однією з найдавніших філологічних наук [4; 7], а українське віршознавство як наука розпочинає свою історію ще з часів Києво-Могилянської академії. Попри це, віршознавча наука перебуває у постійному динамічному розвитку, пошуку нових підходів, поясненні нових явищ та інтерпретації давніх. Досі остаточно не сформувавши свої основні концепції та поняття, що перебувають у полі дискусій, українська віршознавча наука намагається опрацювати ключові поняття та концепції із застосуванням нових і традиційних підходів. У даному випадку мова йде про гармонійне поєднання методів порівняльно-історичної школи, структуралістської поетики, герменевтики тощо.

Послугуючись інструментарієм ще віршознавців 60-х років ХХ століття, сучасна віршознавча наука виробляє свої методологічні підходи, занурюючись у смислотвірні чинники вірша та йдучи до розуміння його онтологічних засад. Разом з тим, будь-які ритмо-сміслові дослідження вірша можуть базуватись лише на обґрунтованих даних віршознавчого аналізу, який дає можливість приходити до чітких (майже математичних) висновків в такій нематематичній науці як віршознавство.

Українське віршознавство у часи свого зародження, зокрема у часи створення давніх українських поетик XVII–XVIII століть, послугувалося понятійним апаратом античних філософів і намагалося застосувати його до сучасних явищ. У поле зору тодішніх дослідників потрапила, зокрема, й панівна у тогочасних літературних творах силабічна метрика. Автори давніх поетик, професори Києво-Могилянської академії, Феофан Прокопович («Мистецтво поетики», 1705 – 1706), Митрофан Довгалевський («Сад поетичний», 1736),

Гедеон Сломинський («З мистецтва поетичного», 1744 – 1745), Георгій Кониський («Правила поетичного мистецтва», 1745) та інші, які писали свої праці на основі авторських лекторіїв з піітики та риторики, вдаючись до типологічного методу, намагалися систематизувати тогочасні уявлення про вірш та поезію, дати настанови спудеям щодо власного віршотворення і зверталися до прикладів силабічного вірша з латинської, польської, а згодом і української поезії. Мелетій Смотрицький ще у 1619 році намагався зародити в українському віршознавстві ідеї силабо-тонічного вірша, та через прив'язку до античного понятійного апарату й уявлень про довгі й короткі склади вивчення силабо-тонічного вірша в українській науці було відкладено.

Новим етапом у розвитку науки стала доба XIX – початку XX століття, коли спочатку історична школа українського літературознавства (М. Максимович, Ф. Колесса, П. Житецький), а згодом і психологічна та філологічна школи (І. Франко, О. Потебня та В. Перетц) розпочали ґрунтовне дослідження українського народного вірша, вірша Т. Шевченка та інших поетів. З одного боку, це був ще період емпіричного накопичення віршознавчого матеріалу, але вже з урахуванням його національної специфіки. Водночас це був період висування сміливих припушень: тоді вперше почали зароджуватися ідеї тонічного вірша (І. Франко, Ф. Колесса). Хоч понятійного апарату для тонічного віршування ще не було, ідеї про тонізацію народопісенної силабіки, особливі досилабічні форми народнописенного вірша вже звучали. Для цих досліджень використовувалася вже традиційна на той час порівняльно-історична методологія, а також зароджувалися початки психоаналізу, семіотики і структуралізму.

У XX столітті віршознавство загалом і українське зокрема набуває чітких термінологічних і концептувальних обрисів, окреслюються основні терміни та концепції, робиться спроба систематики всередині віршових систем. На початку XX століття в українській віршознавчій науці виявилось кілька ключових тенденцій. Одна з них, академічна (або неокласична), вповні розкрилася у праці Бориса Якубського «Наука віршування». Ця праця – не лише перше українське комплексне академічне дослідження про вірш, а й була «першою спробою дати теорію вірша українською мовою на матеріалі як давньої (античної), так і модерної української поезії» [2; 4]. Як зауважує Н.В. Костенко, «насправді Б. Якубському вдалося стисло, доступно, ясно і водночас з глибоким професіоналізмом викласти основи віршування в усіх його аспектах – ритміки, метрики, «евфонії» і строфіки». Українське віршознавство того часу, варто зазначити, розвивалося «в ногу» з поетичном мистецтвом, як пише Борис Якубський: «А тим часом блискучий розвиток нашої поезії в останні роки увів у нашу поезію силу нових прийомів, витончених технічних засобів, розкішних і майстерних формальних досягнень» [7; 28].

Друга тенденція початку ХХ століття – авангардистська, представники якої вперше почали розробляти концепції верлібра. Українська віршознавча наука початку ХХ століття пішла далеко вперед у працях Михайля Семенка, Валер'яна Поліщука, Григорія Майфета, Дмитра Загула та інших.

Третьою стала тенденція зародження формалістичних ідей ще на початку ХХ століття спочатку в Україні (академік Володимир Перетц), а згодом і в Росії (ОПОЯЗ), які заклали підвалини сучасного віршознавчого аналізу, що досяг справжнього розквіту з розвитком структуралізму у 60-70 рр. ХХ століття. Але у зв'язку з політичними репресіями українське віршознавство незабаром надовго замовкло.

У цей час російське віршознавство, аналогічно, розвивається під впливом формалістичної методології членів Московського лінгвістичного гуртка та ОПОЯЗівців і новаторськими підходами поетів-модерністів. Так, на початку ХХ століття ключовими стають дослідження Валерія Брюсова, Андрія Белого, Віктора Жирмунського, Бориса Томашевського. Однією з наріжних проблем стає проблема метру і ритму, помітно розвивається теорія силабо-тонічного вірша, новаторським підходом вирізняється графічний метод Андрія Белого, який викликав багато дискусій, зароджуються дослідження тонічного вірша, в основному, в контексті впливу західноєвропейської поезії. Разом з тим, як зазначає В. Холшевников, «зміст, що вкладається В. М. Жирмунським у ці терміни, інший, ніж був у працях правовірних формалістів: недарма він сам рішуче полемізував з формалістичним розумінням історико-літературних закономірностей і концепцій мистецтва як суми «прийомів» – концепцією, яка ігнорує (або прямо заперечує) етичний зміст і соціальну функцію літератури» [5; 644]. Чи писав так В. Холшевников у зв'язку з усезагальним гонінням формалістів, чи говорив про це щиро? Відомо одне – В. Жирмунський справді критикував формалістів, але й поділяв багато їхніх поглядів та й зрештою сам був членом Московського лінгвістичного гуртка.

Формалістичні тенденції стали передумовою виникнення структуралізму у 60 – 70-х роках ХХ століття. Показовим у цьому є науковий шлях Романа Якобсона, який, очоливши на початку століття Московський лінгвістичний гурток, пізніше зробив значний внесок у розробку засад структурної поетики, намагався у своїх роботах вивести ряд універсалій і «закласти підґрунтя для загальної метрики, по-справжньому універсальної і застосовної до будь-якої системи віршування» [6].

Отже, основними представниками структуралістської методології у віршознавстві стали Кирило Тарановський, Роман Якобсон, Михайло Гаспаров та ін. Розглядаючи текст літературного твору крізь призму здобутків семіотики, прихильники структуралізму у віршознавстві прагнули наблизити його до

точних наук, уникнути розпливчастості і суб'єктивізму, характерних для психологічної та культурно-історичної шкіл. Вагомим здобутком цих віршознавців є не лише точний підхід до віршознавчої науки, а й намагання систематизації її внутрішньонаукових концептів. Важливо зазначити про створення під впливом структуралізму теоретичних розробок щодо ритмічних форм у силабо-тоніці (ритмічні форми двоскладових розмірів, розроблені Кирилом Тарановським) та тоніці (ритмічні форми 3- та 4-іктових дольників за Михайлом Гаспаровим). Замало буде сказати, що ці систематизації використовуються і в сучасній віршознавчій науці, – у колективній монографії «Український дольник» (Київ, 2013) було впроваджено систематизацію ритмічних форм довгих дольників (5- та 6-іктових). Структуралізм став основою для появи цілого поняття «структурне віршознавство» як процесу «вивчення вірша як особливої форми мовлення і впливу вірша на різні плани та рівні мовленнєвого твору» [1; 411] із застосування кібернетичних методів аналізу.

Це стало справжнім проривом у віршознавчій науці: «як би ми не ставилися до панлінгвістичних інтенцій структуралізму, усе ж не можна не визнати того факту, що найбільші набутки сучасного віршознавства і поезики, особливо в Росії, завдячують саме структуралістській методології текстового аналізу» [4; 8]. Структуралістська методологія дала великий поштовх розвитку віршознавчої науки і використовується й зараз у повному обсязі.

Українське віршознавство як наука, розвиток якого було грубо перервано у першій половині ХХ століття, поступово відроджувалося у другій половині ХХ століття. Варто лише згадати праці Володимира Ковалевського, Галини Сидоренко, Віктора Коптілова, Ігоря Качуровського, Ніни Чамати, Миколи Сулими, Наталії Костенко. Результатом копіткої роботи останньої стало об'єднання навколо Київського національного університету імені Тараса Шевченка чималої групи віршознавців, започаткування Всеукраїнської віршознавчої конференції (у 2009 році в Києві, у 2011 – у Чернівцях, а в 2013 – у Луцьку), проведення віршознавчих семінарів, наукове керівництво багатьох успішних віршознавчих дисертацій та безперервна робота над теорією українського вірша.

Методологією, закладеною ще в 60 – 70-х роках ХХ століття, плідно послуговуються і сьогодні, зокрема й київська віршознавча школа (Наталія Костенко), розвиваючи та вдосконалюючи її. Разом з тим, сучасні вчені не відкидають і герменевтичних та семіотичних принципів, про які говорили й структуралісти у більш пізній період: «Михайло Гаспаров ще на початку 90-х років говорив про необхідність «поширення поля зору нашої науки... щоб встановити структурний зв'язок з явищами інших рівнів будови поетичного твору: фоніки, граматики, стилістики, семантики». Він пов'язував це поширення з розробкою нової галузі лінгвістики вірша» [3; 15].

Хоча більше схильна до герменевтичних ідей донецька філологічна школа (Михайло Гіршман), яка «повертає нас до онтологічних проблем поетики, до теорії художнього твору як художньої цілісності, актуалізує поняття стилю» [3; 13]. Разом з тим, дедалі частіше послідовники цієї школи відходять від засад структурного аналізу вірша, який дає можливість якомога точніше інтерпретувати його.

Тож на сьогодні українське віршознавство балансує між двома крайнощами, десь вдало їх поєднуючи, а десь схиблюючись на маргінес, і крайнощі ці – формальний структурний аналіз вірша і його художньо-філософська інтерпретація – лише у поєднанні дають можливість виваженого і глибокого віршознавчого аналізу.

Це, звісно не означає, що розвиток методології віршознавства зупинився. Віршознавча методологія як сукупність прийомів дослідження навпаки постійно потребує перегляду й аналізу і є особливо актуальною сьогодні, оскільки існує ризик її маргіналізації: перетворення на віршознавчу статистику або філософські пошуки ритмічних смислів там, де їх немає відповідно до даних віршознавчого аналізу. Систематизація методологічних пошуків віршознавчої науки потребує більше уваги, оскільки комплексні праці з цього предмету просто відсутні, тож сподіваюся, що ця невелика розвідка дасть поживу для роздумів над актуальною методологічною проблемою, що є наріжною у вирішенні складних наукових завдань.

Щоб уявити обсяг завдань українського віршознавства, варто почути Бориса Якубського, який у вступі до «Науки віршування» писав: «Наука українського віршування – це непочатий край, цілина, що чекає ще численних працівників» [7; 28].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глушков В.М., Амосов Н.М., Артеменко І.А. Енциклопедія кібернетики. – Том 2. –К., 1974. – 576 с.
2. Костенко Н. В. Борис Якубський – теоретик українського вірша (передмова) // Якубський Б. Наука віршування. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 207 с.
3. Костенко Н. В. Українське віршознавство ХХ – початку ХХІ століть // Віршознавчі студії: Збірник наукових праць конференції «Українське віршознавство ХХ – початку ХХІ століть. Здобутки і перспективи розвитку» / Упорядники Н. В. Костенко, Я. В. Ходаківська. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 262 с.
4. Костенко Н. В. Українське віршування ХХ століття: Навчальний посібник. – 2-ге вид., випр. та доп. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 287 с.

5. Холшевников В. Е. В. М. Жирмунский – стиховед (послесловие) // Жирмунский В. М. Теория стиха. – Л.: Л. О. изд-ва «Советский писатель», 1975. – 664 с.

6. Якобсон Р. Ретроспективный обзор работ по теории стиха. / Режим доступа: <http://abuss.narod.ru/Biblio/jacobson2.htm>.

7. Якубський Борис. Наука віршування. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 207 с.

Afanasieva V., асп.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

METHODOLOGICAL APPROACHES TO STUDYING VERSE IN CONTEMPORARY UKRAINIAN VERSIFICATION

The article raises a point of system approach to defining methodological principles to the contemporary Ukrainian versification, analyses the origin and evolution of versification methodology, describes basic points in development of methodological approaches in studying verse, makes a hypothesis regarding the trends in development of methodological principles in contemporary studies.

Key words: *versification, methodology, formalism, structuralism, hermeneutics.*

Афанасьєва В., postgraduate student
The Institute of philology, Kyiv National Taras Shevchenko University

МЕТОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ СТИХА І НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОГО СТИХОВЕДЕНИЯ

В статье поставлено проблему системного подхода к определению методологических основ современного украинского стиховедения, проанализировано генезу и эволюцию стиховедческой методологии, обозначено основные вехи в развитии методологических подходов к изучению стиха, выдвинуто предположение относительно тенденций развития методологических основ современных исследований.

Ключевые слова: *стиховедение, методология, формализм, структурализм, герменевтика.*